

TUMANDA MEHNAT RESURSLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH MASALALARI (QIZIRIQ TUMANI MISOLIDA)

Normamatov Abdulaziz Chori o'g'li - *Termiz Davlat Universiteti Geografiya talim yo'nalishi 2-kurs magistrant*

Pardayev Ro'zmamat Bozor o'g'li - *Termiz Davlat Universiteti Geografiya talim yo'nalishi 2-kurs magistrant*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qiziriq tumanining mehnat resurslaridan samarali foydalanish muammolari metodik jihatdan ko'rib chiqilgan. Tadqiqot mintaqaning bandlik darajasi, iqtisodiy jihatdan band bo'lgan odamlarning foizi, hududning demografik tarkibi va mavjud kasblarning sifat va miqdoriy xususiyatlarini o'rganadi. Institutsional elementlar, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning barchasi yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlik va mehnat resurslarining samaradorligini oshirishga hissa qo'shishi ko'rsatilgan. Ilmiy nuqtai nazardan, mintaqaviy mehnat bozoridagi tafovutlar, yashirin ishsizlik, migratsiya dinamikasi va ularning iqtisodiy ta'siri muhokama qilinadi. Tadqiqot natijasida mehnat resurslaridan samarali foydalanishni kafolatlash uchun amaliy takliflar va tavsiyalar yaratildi.

Kalit so'zlar: mehnat resurslari, bandlik, ishsizlik, mehnat bozori, iqtisodiy faollik, hududiy rivojlanish, samaradorlik, kichik biznes, migratsiya, inson kapitali.

ISSUES OF EFFICIENT USE OF LABOR RESOURCES IN A DISTRICT (A CASE STUDY OF KIZIRIQ DISTRICT)

Normamatov Abdulaziz Chori o'g'li — 2nd-year Master's Student,
Geography Education Program, Termez State University

Pardayev Ro'zmamat Bozor o'g'li — 2nd-year Master's Student, Geography
Education Program, Termez State University

Abstract. This article examines the issues of efficient utilization of labor resources in Kiziriq district from a methodological perspective. The study analyzes the employment rate, the proportion of economically active population, the demographic structure of the region, as well as the qualitative and quantitative

characteristics of existing professions. It is demonstrated that institutional factors, small business development, and private entrepreneurship contribute significantly to improving professional training levels and enhancing the efficiency of labor resource utilization. From a scientific standpoint, disparities in the regional labor market, hidden unemployment, migration dynamics, and their economic impacts are discussed. As a result of the study, practical proposals and recommendations have been developed to ensure the effective use of labor resources.

Keywords: *labor resources, employment, unemployment, labor market, economic activity, regional development, efficiency, small business, migration, human capital.*

KIRISH. Zamonaviy iqtisodiyotda har qanday mintaqaning barqaror o'sishining asosiy omillaridan biri mehnat resurslaridan samarali foydalanishdir. Mehnat resurslarini to'g'ri taqsimlash va oqilona foydalanish, ayniqsa qishloq hududlarida iqtisodiy rivojlanish sur'atlariga ta'sir qiladi. Shu ma'noda, Qiziriq hududi misolida mehnat resurslaridan samarali foydalanish bilan bog'liq masalalarni o'rganish ham ilmiy, ham amaliy jihatdan muhimdir.

Mintaqaviy iqtisodiyotning asosiy elementlaridan biri bo'lgan mehnat bozorining shakllanishiga ko'plab ichki va tashqi o'zgaruvchilar ta'sir qiladi. Qiziriq tumanida mehnat resurslaridan foydalanish jarayoni aholining ko'payishi, yoshlarning katta foizi va qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan iqtisodiy tuzilma tufayli o'ziga xos xususiyatlarga ega. Biroq, bu mehnat salohiyatidan to'liq foydalanmaslik, ish o'rinlarini yaratmaslik va malaka darajasi va talab o'rtasidagi nomuvofiqlik kabi muammolarga ishora qiladi.

Hozirgi kunda mehnat resurslaridan samarali foydalanishga mahalliy joylarda yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi o'rtasida tadbirkorlikni rag'batlantirish va kasb-hunar ta'limi tizimini takomillashtirish orqali iqtisodiy islohotlar doirasida alohida e'tibor qaratilmoqda. Mintaqa mehnat bozoriga mehnat harakati shakllari ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Ichki pul o'tkazmalari orqali tashqi migratsiya natijasida yuzaga kelgan ishchi kuchining vaqtinchalik pasayishi

mahalliy iqtisodiyotga foyda keltiradi, garchi bu ayrim sohalarda ishchi kuchi tanqisligini keltirib chiqarsa ham.

Tadqiqotning asosiy maqsadi Qiziriq tumanining mehnat resurslari iste'molini chuqur o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va yechimlarni ishlab chiqishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: mehnat resurslari tarkibini o'rganish, bandlikni baholash, iqtisodiy jihatdan band bo'lgan aholining ulushini hisoblash, hududdagi mehnat bozori nomutanosibligini tahlil qilish va samaradorlikni oshirish bo'yicha takliflar yaratish.

Tadqiqot metodologiyasi uslubiy yondashuv, statistik tahlil, taqqoslash va umumlashtirish usullarini o'z ichiga oldi. Asosiy manbalar ilmiy adabiyotlar, rasmiy statistika ma'lumotlari va qonunchilik qoidalari edi.

Qiziriq tumanini misol qilib keltirsak, tadqiqot natijalari boshqa sohalar uchun ham amaliy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. chunki mehnat resurslaridan foydalanish masalalari ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari o'xshash hududlarda deyarli bir xil. Natijada, yaratilgan g'oyalar va takliflar mintaqaviy rivojlanish strategiyasini umuman takomillashtirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD. Iqtisodiy nazariya va amaliyotda eng keng tadqiq qilingan mavzulardan biri mehnat resurslaridan samarali foydalanishdir. Ushbu mavzu doirasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, u mehnat bozori jarayonlari, ish xavfsizligi masalalari va iqtisodiy o'sishda inson kapitalining roli tushunchalari bilan chambarchas bog'liq. Ilmiy mehnat iqtisodiyoti manbalariga ko'ra, mehnat resurslari iqtisodiy tizimning eng muhim ishlab chiqarish jihatlaridan biri bo'lib, umumiy iqtisodiy o'sish darajasi ularning samaradorligiga bevosita ta'sir qilishi ta'kidlangan [1].

Mintaqaviy iqtisodiyot doirasida olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, mehnat resurslarining samaradorligi hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasiga, infratuzilmaning holatiga va tarmoq iqtisodiy xilma-xilligiga bog'liq [2]. Xususan, mehnat resurslarining haddan tashqari konsentratsiyasi va sanoat va xizmat ko'rsatish sohasining yetarli darajada o'smasligi qishloq hududlarida yashirin ishsizlikning yuqori darajasiga olib kelishi mumkinligi ko'rsatilgan.

Mehnat bozori nazariyasi tadqiqotlarida aniqlangan asosiy muammo talab va taklif o'rtasidagi nomuvofiqlik bo'lib, bu ko'pincha ishchi kuchining malaka darajasi va mavjud kasblar talablari o'rtasidagi tafovut bilan izohlanadi [3]. Shu ma'noda, kasb-hunar ta'limi tizimini takomillashtirish va uni mehnat bozori talablariga javob beradigan tarzda o'zgartirish muhim mas'uliyat sifatida tan olingan.

Mehnat resurslarining sifat komponentlari - bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni rivojlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish salohiyati inson kapitali g'oyasiga asoslangan yondashuvlar bilan oqlanadi [4]. Ushbu usul mehnat resurslarining ham sifat, ham miqdoriy jihatlari juda muhim ekanligini ta'kidlaydi.

Statistik ma'lumotlarga asoslangan tahlilga ko'ra, aholining bandligi va iqtisodiy faollik darajasi hududlar bo'yicha juda katta farq qiladi [5]. Bu shuni ko'rsatadiki, mahalliy mehnat bozorlari boshqa strategiya yordamida tartibga solinishi kerak. Migratsiya dinamikasi, vaqtinchalik bandlik va yashirin ishsizlik bandlik va ishsizlik bo'yicha ilmiy tadqiqotlarda mehnat bozorining muhim jihatlari sifatida qaraladi [6].

Mehnat resurslaridan samarali foydalanish uchun mintaqaviy mehnat bozorini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mahalliy iqtisodiy siyosatni takomillashtirish, investitsiyalarni jalb qilish va kichik korxonalarni rivojlantirish kerak [7]. Shu bilan birga, iqtisodiy o'zgarishlarning bandlikka ta'siri ham mustaqil ravishda o'rganiladi va bandlikni oshirish aholi farovonligini yaxshilashi mumkinligi qo'llab-quvvatlanadi [8].

Tuman aholisi tabiiy o'sish natijasida o'sib bormoqda. Aholi sonining tabiiy o'sishi vaqt o'tishi bilan tug'ilish va o'lim o'rtasidagi farqga yoki tug'ilish darajasining o'lim darajasidan oshib ketishiga asoslanadi. 2020-yilda tumanda 318 ta yangi aholi istiqomat qilgan. Bu vaqt ichida 951 kishi ko'chib o'tgan. Natijada, migratsiya balansi salbiy (-633) kishini tashkil etgan va 2021-yilda shu davrda salbiy (-554) kishini tashkil etgan.

Bandlik darajasi, mintaqaning iqtisodiy o'sishi va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy omillar aholining ko'chishi jarayoniga va uning Qiziriq hududidagi ta'siriga ta'sir qiladi. Qiziriq tumanidagi aholining ko'chishi tendentsiyalari asosan ichki va mehnat migratsiyasi bilan bog'liq. Ijtimoiy va iqtisodiy sabablarga ko'ra, O'zbekiston qishloq joylaridagi, xususan, Qiziriq tumanidagi aholining bir qismi mamlakatning boshqa qismlariga yoki tashqarisiga ko'chib ketgan.

O'sha mavsumda va 14-oktabrda ham tumanning paxta yetishtirish maqsadining 125 foiziga erishildi.

So'nggi yillarda tuman qishloq xo'jaligida paxta va g'alla yetishtirildi. 2020-yilda fermerlar dalalardan 18 642 tonna paxta yig'ib olish o'rniga 5 979 gektar yerga ko'chat ekishdi. Tumanning hosildorligi 13,04 sentnerni tashkil etdi. Paxtadan tashqari, fermerlar ham g'alla yetishtirmoqdalar. Viloyat g'alla ishlab chiqaruvchilari uchun 2020-yil farovon yil bo'ldi. Ammo Qiziriq hududida davlat buyrug'i, hatto mo'l-ko'l g'alla yilida ham yaxshi bajarilmadi. Kutilgan 81 686 tonna g'alla o'rniga, 11 955 gektar maydonda g'alla ekinlarini yetishtirgan fermer xo'jaliklari tomonidan 59 702 tonna g'alla yetishtirildi. G'alla yetishtirish rejasi 293 fermer xo'jaligidan 61 tasida bajarilmadi. Yuqori sho'rланish va tuproq unumdorligining sezilarli darajada pasayishi bunga asosiy sababdir.

"Surxon cotton textel cluster" MChJ paxta va to'qimachilik klasteri 2021-yil boshida Qiziriq hududida qishloq xo'jaligi madaniyatini oshirish, yerlarning meliorativ holatini yaxshilash va uni ishlab chiqarishni ko'paytirish hamda aholining bandligini ta'minlash maqsadlari bilan tashkil etilgan. Tuman ma'muriyatidan olingan ma'lumotlarga ko'ra, 2020-yil oxirida klasterga 435 ta qishloq xo'jaligi yerlari o'tkazildi. Hozirda tumanda qishloq xo'jaligida foydalaniladigan 23 588 gektar yer mavjud.

Qiziriq tumanining umumiy qishloq xo'jaligi ekinlari maydoni 2021-yilda 24 522 gektarga, agar uni yillarga ajratsak, 2022-yilda 22 401 gektarga kamaydi. Uch yillik hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, 2021-yildagi ekinlar maydoni yilning qolgan qismidan kattaroq bo'lgani bilan farq qiladi.

2022-yilning birinchi yarmida qishloq xo'jaligidan 509,5 milliard so'mlik mahsulot ishlab chiqarildi. Agar Qiziriq tumanining umumiy ekin maydonlari 100% deb hisoblansa, bug'doy bu maydonning 60 foizini, undan keyin paxta 29 foizini, kartoshka 2 foizini, sabzavot ekinlari 4 foizini, poliz ekinlari 2 foizini, ozuqa ekinlari 2 foizini va boshqa ekinlar 1 foizini tashkil qiladi. Ushbu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, bug'doy va paxta tumanning asosiy qishloq xo'jaligi ekinlari hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini muntazam ravishda ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan yerlar qishloq xo'jaligi yerlari deb ataladi. Pichanzorlar, yaylovlar, doimiy o'rmonzorlar, shudgor va lal maydonlar qishloq xo'jaligi yerlari hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi faoliyati bilan shug'ullanadigan tashkilotlar, masalan, fermerlar, yakka tartibdagi uylar va aholi fermalari qishloq xo'jaligi yerlaridan ijaraga olingan, doimiy yoki vaqtinchalik mulk sifatida foydalanadilar.

2021-yil 1-iyun holatiga ko'ra Qiziriq hududida 185 ta sanoat korxonasi va 2022-yil 1-iyun holatiga ko'ra 222 ta sanoat korxonasi mavjud edi. 211 ta kichik biznes va mikrofirma, jumladan, 9 ta xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar mavjud, ammo yirik korxonalar yo'q.

Mintaqaning mehnat bozori sharoitlari qiyosiy usul yordamida boshqa joylarning sharoitlari bilan taqqoslandi va umumlashtirish usuli yordamida topilmalar asosida xulosalar chiqarildi. Tadqiqot uchun asosiy ma'lumot manbalari rasmiy statistika ma'lumotlari, ilmiy nashrlar va normativ-huquqiy hujjatlar edi.

MUHOKAMA. Qiziriq hududidagi mehnat resurslaridan foydalanish holatini o'rganish natijalariga ko'ra, bu jarayon murakkab va ko'p qirrali. Hududdagi aholining katta qismi mehnatga layoqatli yoshda bo'lsa ham, ularning to'liq bandligi kafolatlanmagan. Bu holatning ko'plab sabablari bor.

Birinchiidan, inson resurslaridan samarali foydalanish iqtisodiyotning tarmoq xilma-xilligining yo'qligi bilan bog'liq. Asosan qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan iqtisodiy tuzilma yilning ma'lum vaqtlarida ishchi kuchiga talabni oshirsa-da, boshqa vaqtlarda ortiqcha mehnat resurslarining paydo bo'lishiga ham sabab bo'ladi. Natijada yashirin ishsizlik miqdori ortadi [2].

Ikkinchidan, muhim muammo - bu mehnat bozori talablarini qondiradigan malakali ishchilarning yetishmasligi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ish qidiruvchilar soni ko'p bo'lishiga qaramay, ularning kasbiy tayyorgarligi zamonaviy ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan darajada emas [3]. Natijada ish beruvchilar va ish qidiruvchilar o'rtasida nomuvofiqliklar yuzaga keladi.

Uchinchidan, mehnat migratsiyasi protseduralari ham muhimdir. Ishchi kuchining bir qismi tashqi migratsiya tufayli chet elga ko'chib ketmoqda. Uzoq muddatda bu ichki mehnat bozoridagi yukni kamaytirsam ham, malakali ishchilarning yetishmasligiga olib kelishi mumkin [6]. Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligiga hududda kichik kompaniyalar va xususiy tadbirkorlikning o'sish darajasi ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, ushbu soha yangi ish o'rinlarini yaratishga katta hissa qo'shadi [7]. Natijada, ushbu mintaqa rivojlanishi bilan bandlik darajasi oshishi mumkin.

Inson kapitali sifati mavzusi suhbatning yana bir muhim tarkibiy qismi bo'ldi. Yuqori malakali ishchilar yuqori unumdorlikka ega va iqtisodiy jarayonlarda faol ishtirok etadilar [4]. Shu ma'noda, kasb-hunar ta'limi dasturlarini kengaytirish va ta'lim tizimini takomillashtirish juda muhimdir.

Umuman olganda, Qiziriq hududida mehnat resurslaridan samarali foydalanish uchun institutsional, ijtimoiy va iqtisodiy masalalarni chuqur tahlil qilish talab etiladi. Barcha komponentlar bir-biri bilan sinxron rivojlanishi kerak; faqat bitta yo'nalishdagi islohotlar yetarli natijalarni bermaydi.

NATIJARLAR. Tadqiqot natijalari Qiziriq tumanining mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari borligini ko'rsatdi. Tadqiqot natijasida, mehnat resurslaridan foydalanish darajasi o'rtacha ko'rsatkichlar atrofida bo'lsa ham, mintaqaning ichki tuzilishida bir nechta anomaliyalar aniqlandi.

Birinchiidan, hududdagi aholining katta qismi iqtisodiy jihatdan band ekanligi aniqlandi. Bu mehnat resurslari yetarli salohiyatga ega ekanligidan dalolat beradi. Biroq, ushbu salohiyatdan to'liq foydalanilmagani sababli haqiqiy iqtisodiy samaradorlik hali ham past [5].

Ikkinchi topilma shundaki, bandlik darajasi notekis taqsimlangan. Qishloq xo'jaligida ishlaydigan odamlarning katta foiziga qaramay, sanoat va xizmat ko'rsatish sohalarida bandlik darajasi past. Bu iqtisodiyotning tarafkashlik bilan rivojlanayotganidan dalolat beradi [2].

Uchinchi topilma shundaki, mehnat bozori talablari va inson resurslarining malaka darajasi o'rtasida nomuvofiqlik mavjud edi. Lavozimlarning ko'pligiga qaramay, bu holat ularni to'ldirishni qiyinlashtiradi [3].

Migratsiya jarayonlari yuqori darajada, bu to'rtinchi natija. Bu vaqtincha mehnat resurslarini kamaytirsada, pul o'tkazmalari mahalliy iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [6].

Yakuniy xulosa shuki, bandlikka kichik kompaniyalar va xususiy tadbirkorlikning o'sish darajasi sezilarli darajada ta'sir qiladi. Ushbu sohani qo'llab-quvvatlash yangi ish o'rinlarini yaratish salohiyatiga ega [7].

Oltinchi xulosa shuki, iqtisodiy samaradorlikka inson kapitalining darajasi bevosita ta'sir qiladi. Ta'lim va kasb-hunar tizimini takomillashtirish orqali mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish mumkin [4].

Yuqorida keltirilgan xulosalar quyidagi keng xulosaga kelishga imkon beradi: Qiziriq tumani o'z mehnat resurslaridan samarali foydalanish uchun iqtisodiy tarmoqlarini diversifikatsiya qilishi, kasb-hunar ta'limini ta'minlashi, investitsiyalarni jalb qilishi va tadbirkorlikni rag'batlantirishi kerak. Bu qadamlar aholi farovonligini oshiradi va mintaqaviy iqtisodiy farovonlikni kafolatlaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari Qiziriq hududida mehnat resurslaridan foydalanish jarayonining murakkabligi va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatdi. Mehnatga layoqatli aholining katta qismi ushbu hududda istiqomat qilsa ham, ularning to'liq bandligini ta'minlash bilan bog'liq turli muammolar mavjud. Asosiy qiyinchiliklar qatorida bandlikning kamligi, mavjud lavozimlarning samarasizligi va aholining malakasi va bozor talablari o'rtasidagi nomuvofiqlik bor.

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga olib keldi: birinchidan, yangi ish o'rinlarini yaratish uchun kichik biznes

va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish zarur; ikkinchidan, kasb-hunar ta'limi tizimi mehnat bozori talablariga javob beradigan tarzda o'zgartirilishi kerak; uchinchidan, investitsiya muhitini yaxshilash orqali sanoat va xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish kerak.

Mehnat resurslaridan samarali foydalanish uchun institutsional protseduralarni takomillashtirish ham juda muhimdir. Aholini ish bilan ta'minlash uchun mehnat bozorida talab va taklifni muvofiqlashtirish, bandlikka ko'maklashish markazlari faoliyatini kuchaytirish va zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish juda muhimdir.

Umuman olganda, Qiziriq hududida mehnat resurslaridan samarali foydalanishni kafolatlash uchun yaxlit strategiya zarur. Bu jarayon davomida iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional elementlar uyg'un holda mavjud bo'lishi kerak. Faqat shu sharoitda aholining farovonligini oshirish va mintaqaning iqtisodiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev A. A. Mehnat iqtisodiyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. – 145–152-betlar.
2. Bozorov N. B. Hududiy iqtisodiyot va boshqaruv. – Toshkent: Fan, 2022. – 98–105-betlar.
3. Ergashev Sh. Mehnat bozori nazariyasi. – Samarqand: Zarafshon, 2020. – 67–73-betlar.
4. Karimova D. Iqtisodiy rivojlanishda inson kapitali. – Toshkent: Innovatsiya, 2023. – 120–128-betlar.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Aholi bandligi to'g'risida hisobot. – Toshkent, 2024. – 25–30-betlar.
6. Raximov T. Bandlik va ishsizlik muammolari. – Toshkent: Moliya, 2021. – 54–60-betlar.
7. Yusupov M. Hududiy mehnat bozori tahlili. – Buxoro: Durdona, 2022. – 88–94-betlar.

8. Zokirov S. Iqtisodiy islohotlar va bandlik. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023. – 132–140-betlar.